
TEORIA DEZINTEGRACJI POZYTYWNEJ KAZIMIERZA DĄBROWSKIEGO. TRUD ROZWOJU KU TOŻSAMOŚCI I OSOBOWOŚCI

---

*Widzę, że nie jest on tylko robaków Bogiem
I tego stworzenia, co pelza.
On lubi huczny lot olbrzymich ptaków,
A rozhukanych koni on nie kietza.*

Juliusz Słowacki¹

Rozumienie tożsamości i osobowości na gruncie teorii dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego jest godne uwagi ze względu na swoją oryginalność, czy wręcz – rzecz można bez większego ryzyka – wyjątkowość na tle powszechnie znanych i akceptowanych sposobów konceptualizacji tych kategorii. W teorii tej tożsamość i osobowość stanowią jakości, które nie są człowiekowi przynależne „z urodzenia”, z samej racji bycia człowiekiem – choć dany jest mu potencjał ich uformowania. Są pojmowane jako wartość, do której należy dążyć, ideał, który powinien wyznaczać sens życia osoby i cel jej rozwoju. Proces osiągnięcia tożsamości i osobowości nie jest automatyczny, nie jest prostym przyrostem lub różnicowaniem się struktur i funkcji, postępującym według jakiegoś ogólnie obowiązującego programu. Uformowanie tożsamości i osobowości wymaga od człowieka przekroczenia biologicznego, genetycznie warunkowanego cyklu rozwojowego oraz kulturowo-społecznych schematów doświadczania i postępowania. Wymaga decyzji, zaangażowania i determinacji w obliczu przeszkód. Wymaga czasowej rezygnacji z równowagi, zgody na dysharmonię, niesta-

---

¹ Często przytaczany przez Dąbrowskiego fragment *Beniowskiego* (Dąbrowski, 1979, s. 228; także: Dąbrowski, 1986, s. 27; Dąbrowski, 1989 a, s. 22).

bilność i niepewność. Wymaga podjęcia trudu i wytrwałości w jego znoszeniu. Aby sprostać tak licznym wymaganiom, konieczne jest odkrycie hierarchii wartości i celów. Obiektywne istnienie uniwersalnych wartości i celów nie tylko zobowiązuje człowieka do rozwoju w kierunku tożsamości i osobowości. Przesądając o zasadności podejmowanych wysiłków, stanowi wsparcie w znoszeniu trudu rozwoju.

Po takim wstępie jasne się staje się, że teoria dezintegracji pozytywnej traktuje tożsamość i osobowość normatywnie i postulatycznie, jako wartości będące za każdym razem niełatwym, indywidualnym osiągnięciem. Ponieważ rozumienie pojęć tożsamości i osobowości stanowi integralną część całości koncepcji dezintegracji pozytywnej, bez jej przybliżenia mogą się one wydawać „puste” i nieuzasadnione. Dlatego, przed uszczegółowieniem znaczenia kategorii tożsamości i osobowości na gruncie teorii dezintegracji pozytywnej, konieczne jest przywołanie niektórych konstytuujących ją założeń i wątków.

□ 1. Wprowadzenie do teorii dezintegracji pozytywnej: jej geneza, zakres i założenia ogólne

■ 1.1. Geneza i zakres teorii

Pojęcia dezintegracji użył Dąbrowski po raz pierwszy w pracy doktorskiej, której przedmiotem były psychologiczne uwarunkowania samobójstw². W rozprawie doktorskiej oraz w następnym tekście, dotyczącym fenomenu samodreżenia³, do analizy badanych zjawisk autor posłużył się pojęciem dezintegracji psychicznej oraz wprowadził tezy, które w kolejnych publikacjach rozbudowywał i precyzował, aż do nadania im charakteru zwartej koncepcji. Podstawę formułowania twierdzeń teorii dezintegracji pozytywnej stanowiły ustalenia wielu nauk szczegółowych, przede wszystkim psychiatrii i innych działów medycyny, w tym neurologii, psychologii i pedagogiki, również filozofii⁴. Dookreślając swoje teoretyczno-badawcze ujęcie,

² *Les condotions psychologique du suicide*, Genewa 1929.

³ *Podstawy psychologiczne samodreżenia (autotymulacji)*, Warszawa 1934; (por. Kobiarczycki, 1989, s. 6).

⁴ Kazimierz Dąbrowski (1902–1980) był prawdziwie człowiekiem renesansu. Po ukończeniu gimnazjum w Lublinie, studiował w Uniwersytetach Poznańskim, Warszawskim, Genewskim, Wiedeńskim, Harvarda, na Sorbonie i w Baltimore. Zgłębiał zarówno nauki medyczne, jak humanistyczne – polonistykę, filozofię, teologię. Otrzymał stypendia wielu fundacji, m.in. Rockefellera, Forda, ONZ, Centre Nationale des Recherches Scientifiques, Rady Kanadyjskiej. Był filozofem, psychiatrą, neuropsychiatrą i neurologiem, lekarzem dziecięcym, psychologiem klinicznym, psychoanalitykiem, pedagogiem i wykładowcą. Szczególnie silnie związał się z interdyscyplinarną teorią higieny psychicznej, krystalizującą się w początkach XX w. USA. W 1935 roku założył Instytut Higieny Psychicznej w Polsce.

poszukując słów adekwatnie opisujących rzeczywistość i człowieka, Dąbrowski odwoływał się do terminów pochodzących z różnych dziedzin nauki lub wprowadzał własne określenia. W rezultacie teoria dezintegracji pozytywnej operuje specyficznym systemem pojęć.

Teoria była formowana jako oparta na obserwacjach empirycznych teorii nerwowości i nerwic. W swoim kształcie ostatecznym jest ona przede wszystkim oryginalną koncepcją rozwoju osobowego, w tym rozwoju tożsamości i osobowości, oraz koncepcją zdrowia psychicznego. Równocześnie, w skład teorii dezintegracji pozytywnej wchodzi zbiór twierdzeń o charakterze ontologicznym i epistemologicznym⁵. Z tego względu należy ją również traktować jako ogólną teorię rzeczywistości i człowieka.

■ 1.2. Wielopoziomowość rzeczywistości

Fundamentem teorii dezintegracji pozytywnej jest twierdzenie o wielopoziomowej strukturze rzeczywistości. W pracach Dąbrowskiego rzeczywistość jest definiowana jako wielopłaszczyznowa i wielopoziomowa całość zjawisk, które zachodzą w zewnętrznym i wewnętrznym środowisku człowieka i są przez niego postrzegane, ujmowane, a także przeżywane za pomocą zmysłów oraz czynności myślowych, uczuciowych, wyobrażeniowych i intuicyjnych, wzajemnie sprzężonych. Wielopoziomowość dotyczy więc zarówno całości rzeczywistości, jak i jej poszczególnych elementów czy fenomenów. Również człowiek, jego funkcjonowanie oraz budowa jego psychiki wraz z czynnikami dynamizującymi jej przemiany podlegają opisowi i wyjaśnianiu w kategoriach struktury wielopoziomowej.

Według teorii dezintegracji pozytywnej, charakteryzujące osobę popędy oraz poszczególne funkcje: percepcja, uczucia, myślenie, wyobrażenia, intuicja, są zróżnicowane stosownie do poziomu jej doświadczania i działania. Dla ilustracji poziomowego zróżnicowania w odczuwaniu, ekspresji, oraz znaczenia konkretnego popędu, Dąbrowski często odwołuje się do odmienności zachodzących pomiędzy instynktem seksualnym a dojrzałą miłością. Inny, bardziej konkretny i obrazowy przykład wielopoziomowości może dotyczyć wytworów i przeżyć o charakterze estetycznym. Dąbrowski opisuje poziomowe przejście wzwyz:

„...od rytmiczności i sensualności tanecznej, do tańców religijnych, od sensualności i rytmicznej muzyki Beatlesów, wyzwalającej napięcia motoryczno-sensualne, do muzyki wprowadzającej nas w ucieszenie, refleksję, a nawet nastroje egzystencjalne i transcendentálne (Mozart, Bach, Beethoven i inni). To samo zjawisko występuje w malarstwie i rzeźbie, poczynając od ordynarnie naturalistycznych, odindywidualizowanych rzeźb i malarstwa prymitywno-naturalistycznego, aż do szczytów rzeźby greckiej, architektury odrodzenia z Michałem Aniołem na czele, impresjonizmu i abstrakcjonizmu...” (Dąbrowski, 1989 a, s. 29).

⁵ W tym twierdzenia uszczegóławiające metodologiczne możliwości nauk społecznych.

Konkretyzacją ontologicznego twierdzenia o wielopoziomowym charakterze rzeczywistości jest sformułowany przez Dąbrowskiego postulat **empiryzmu wielopoziomowego**. Poznanie, podobnie jak inne rodzaje ludzkiego doświadczenia, ma rozmaite poziomy. Twierdzenia o rzeczywistości są zróżnicowane zależnie do tego, do którego z poziomów struktury rzeczywistości się odnoszą. W związku z tym istnieją różne rodzaje empiryzmu. Dąbrowski podważa rozumienie wiedzy empirycznej jako tylko i wyłącznie takiej, która wywodzi się ze zmysłowego poznania zewnętrznej wobec człowieka rzeczywistości. Empiryzm fizyki, weryfikującej swoje tezy poprzez doświadczenia na pewnych elementach rzeczywistości zewnętrznej, jest niewątpliwie odmienny od empiryzmu matematyki, której tezy mają charakter analityczny i nie wymagają bezpośredniego potwierdzenia w rzeczywistości zewnętrznej. Twierdzenia obu nauk mają jednak charakter empiryczny. Podkreślając odmienności występujące w doświadczaniu różnych poziomów rzeczywistości, Dąbrowski ma na celu usankcjonowanie znaczenia doświadczenia wewnętrznego. Podkreśla przy tym, że wewnętrznego doświadczenia człowieka nie da się sprowadzić do doświadczenia przedmiotów środowiska zewnętrznego, podobnie jak matematyczne zdania analityczne nie są redukowalne do konkretnych rzeczy i zjawisk. Rezultaty poznania osobowego – tak jak matematycznego – nie potrzebują dla swojej prawdziwości umocowania w rzeczywistości zewnętrznej. Idąc tym tropem, w teorii dezintegracji pozytywnej wyodrębnia się dwie kategorie empiryzmu: empiryzm zewnętrzny i empiryzm wewnętrzny. Empiryzm wielopoziomowy zawiera w sobie i zespala oba rodzaje empiryzmu. Ich połączenie jest w koncepcji Dąbrowskiego niezbędne, stanowi naturalną konsekwencję zadania stawianego do realizacji teorii dezintegracji pozytywnej, zadania opisu i wyjaśnienia rzeczywistości ujmowanej jako struktura wielopoziomowa.

Kategoria empiryzmu wielopoziomowego opisuje również sposób, w jaki kształtuje się struktura psychiczna, doświadczenie i wiedza poszczególnych osób, funkcjonujących w wielopoziomowej rzeczywistości i rozwijających się poprzez procesy wielopoziomowej dezintegracji. Ludzie doświadczają przedmiotów i zjawisk należących tak do środowiska zewnętrznego, jak i wewnętrznego. Budują swoją wiedzę, czerpiąc z obu źródeł. Jest to ważne dla uzasadnienia tezy o znaczeniu hierarchii wartości i celów w rozwoju ku tożsamości i osobowości. Dąbrowski zakłada istnienie obiektywnej i absolutnej hierarchii wartości i celów⁶. Jest ona stopniowo odkrywana przez podlegającego pozytywnym przemianom człowieka, aby w końcu stać się integralnym elementem jego struktury psychicznej, regu-

---

⁶ Poglądy Dąbrowskiego dotyczące istnienia i charakterystyki hierarchii wartości są zakorzenione w ustaleniach dokonanych przez Maxa Schelera.

lującym doświadczanie i zachowanie. W tym miejscu po raz pierwszy można podkreślić, że osobowa ewolucja ku tożsamości i osobowości przebiega pod wpływem dynamizmu aksjologicznego. Co więcej, rozpoznanie i uwewnętrznienie obiektywnych oraz ustrukturalizowanych wartości i celów jest warunkiem koniecznym uformowania tożsamości, a także osobowości. Przyjęcie założenia o empiryzmie wielopoziomowym jest więc ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, pozwala na wyjaśnienie procesów, które doprowadzają różne osoby do zrekonstruowania tej samej hierarchii wartości i celów. Po drugie, umożliwia teoretyczne opracowanie problematyki wartości oraz ustalenie kryteriów oceny statusu rozwojowego konkretnych osób.

■ 1.3. Potencjał rozwojowy

W teorii dezintegracji pozytywnej potencjał rozwojowy jest równoznaczny z potencjałem wyznaczającym możliwość osiągnięcia tożsamości i osobowości. Dąbrowski wyróżnia trzy czynniki decydujące o rozwojowym potencjale osoby. Pierwszy z nich jest równoznaczny z wrodzonymi właściwościami jednostkowej konstrukcji psychobiologicznej. Jest warunkowany genetycznie, ma charakter konstytucjonalny. Drugi czynnik sprowadza się do wpływów, jakie na osobę wywierają jej kulturowo-społeczne otoczenie i sytuacja socjalna⁷. W toku rozwoju osobowego formuje się **czynnik trzeci**, w dużym stopniu opierający się na dwóch pierwszych. Czynnik trzeci jest autonomiczny i autentyczny. Jego uformowanie wiąże się z powstaniem w osobowej strukturze psychicznej ośrodka dyspozycyjno-kierowniczego, który wyzwala jednostkę spod bezpośredniej, mechanicznej zależności od wpływów genetycznych i bodźców środowiskowych.

Obok czynnika trzeciego zasadnicze znaczenie dla rozwoju w kierunku tożsamości i osobowości ma wykształcenie się **ideału osobowości**⁸. Formujący się w toku rozwoju wykraczającego poza uwarunkowania konstytucjonalne i społeczne ideał dynamizuje osobowe przemiany skierowane ku uformowaniu tożsamości i osobowości. U osób zbliżających się do osiągnięcia celów procesu dezintegracji, ideał osobowości

„...staje się najwyższą instancją odwoławczą w osobowej drodze rozwoju, pomaga w ocenie tej drogi, jest pomocny w przewycięzaniu różnych konfliktów” (Dąbrowski, 1986, s. 63).

⁷ Przyjmując założenie, że „...społeczne wpływy pochodzące od jednostek lub oddziaływań grupy na jednostkę, na jej organizm, na jej różnorodne funkcje” zostały w stopniu zadowalającym przeanalizowane przez Alfreda Adlera i Harry'ego Stacka Sullivana, Dąbrowski nie zajmuje się opisem i wyjaśnianiem znaczenia i sposobów oddziaływania czynnika drugiego (Dąbrowski, 1980, s.16).

⁸ **Czynnik trzeci oraz ideał osobowości** należą do pojęć specyficznych dla teorii dezintegracji pozytywnej.

Teoria dezintegracji pozytywnej różnicuje dwa typy rozwoju – **fazowy** i **poziomowy**. Ich zasadniczą odmienną może przybliżyć sformułowanie metafory przestrzennej. Wyobrażony przestrzennie rozwój fazowy byłby przemianami horyzontalnymi, rozwój poziomy natomiast przebiegałby wertykalnie. Pojęcie faz rozwojowych opisuje i wyjaśnia takie przemiany osobowe, które są determinowane dwoma pierwszymi czynnikami – ułożonymi wobec osób zewnętrznie i oddziałującymi na nie niezależnie od tego, co przesądza o ich wyjątkowości. Dynamizowany uwarunkowaniami biologicznymi, społecznymi i psychologicznymi, rozwój fazowy jest prostoliniowy i mechaniczny. Przebiegając w sposób automatyczny, nie realizuje indywidualnych możliwości. Urzeczywistnianie potencjału osoby rozpoczyna się wraz z wykształceniem się w jej strukturze psychicznej środowiska wewnętrznego, które:

„...jest zdolne przekształcać działanie pod wpływem bodźców zewnętrznych na działanie pod wpływem bodźców wewnętrznych” (Dąbrowski, 1989, s. 56).

Formowanie **psychicznego środowiska wewnętrznego** jest procesem stopniowego wyzwania się osoby spod bezpośredniego uzależnienia od oddziaływań czynników biologicznych, społecznych i psychologicznych. Jego pojawienie się w osobowej strukturze psychicznej jest momentem zwrotnym, fundującym bazę dla ewolucji autonomicznego i autentycznego czynnika trzeciego, który konkretyzuje potencjał rozwoju poziomowego. Ewolucja środowiska wewnętrznego prowadzi do wykształcenia się w strukturze psychicznej ośrodka dyspozycyjno-kierowniczego, który emancypuje osoby od zdeterminowania czynnikami konstytucjonalnymi i zewnętrznymi oraz od automatyzmu rozwoju fazowego, otwierając przed nimi możliwość samoregulacji i wkroczenia na drogę rozwoju poziomowego, prowadzącego do uformowania tożsamości i osobowości.

Podsumowując, w teorii dezintegracji pozytywnej rozwój osoby jest równoznaczny z rozwojem w kierunku tożsamości i osobowości. Polega na przechodzeniu na coraz to wyższe poziomy funkcjonowania. Na kolejnych poziomach rozwoju potencjał rozwojowy jest większy. Zwiększa się wraz ze wzrostem liczby i dynamiki czynników zawartych w osobowej strukturze psychicznej, czynników, które decydują o zdolności do samoregulacji doświadczenia i zachowania. Uzależnienie potencjału rozwojowego od skomplikowania psychicznej struktury i jej dynamizmów wynika, zdaniem Dąbrowskiego, z faktu, że motorem wszelkich przemian są wewnętrzne konflikty, wymagające dokonania rozstrzygnięć, które mogą być rozwojowo pozytywne. Pojawienie się konfliktów jest oczywiście tym bardziej prawdopodobne, im bardziej rozbudowana i dynamiczna jest wewnętrzna struktura osoby.

Powyzsze dookreślenie potencjału rozwojowego stanowi podstawę dla opisu i wyjaśniania indywidualnej struktury potencjalności. Tym, co decyduje o możliwościach rozwojowych człowieka, wyznacza jego możliwości wykroczenia poza cykl biologiczny i zespół niezależnych od niego uwarun-

kowań, jest podleganie oddziaływaniom procesów dezintegracji⁹. Teza o roli dezintegracji w funkcjonowaniu i rozwoju ludzi jest w koncepcji Kazimierza Dąbrowskiego tezą nadrzędną. Równocześnie jest twierdzeniem budzącym liczne spory i głosy sprzeciwu¹⁰. Niezgoda na opis i wyjaśnienie przemian, którym osoby podlegają, przy użyciu terminu dezintegracja, wynika przede wszystkim z jego znaczenia. Zestawienie będącej synonimem rozpadu dezintegracji z rozwojem wydaje się zbyt paradoksalne, aby łatwo mogło zostać zaakceptowane. Kontrowersyjność kluczowego dla teorii pojęcia wymaga poświęcenia mu szczególnej uwagi.

■ 1.4. Dezintegracja, czyli rozpad. I co dalej?

Pierwszą odpowiedź teorii dezintegracji pozytywnej na pytanie: *w jaki sposób rozpad może być podstawą rozwoju?* stanowi twierdzenie, że rozpad nie tyle *może*, co *musi* być podstawą do powstania nowej struktury, do każdej przemiany jakościowej. Natomiast wyjaśnienie *spособu* możliwe jest wyłącznie wtedy, gdy oprzemy się na opisie bardzo konkretnych, empirycznie dostępnych mechanizmów.

Integracja oznacza proces zespalania elementów w całość, formowania całości z części, **dezintegracja** z kolei jest równoznaczna z rozpadaaniem się całości na części składowe. Teoria dezintegracji pozytywnej nie dokonuje przeformułowania znaczenia terminów integracji i dezintegracji. Zmienia natomiast przypisywane im funkcje i neutralizuje ich znaczenie dodatkowe. Tradycyjnie rozumiana, integracja jest czymś funkcjonalnym, korzystnym, pożądanym i – w rezultacie – pozytywnym. Dezintegracja z kolei, postrzegana przez pryzmat skojarzenia z rozpadem, czy wręcz rozkładem pewnych całości, bywa na ogół traktowana jako proces negatywny i niefunkcjonalny. Teoria dezintegracji pozytywnej podważa taką stereotypową, jednoznaczną conceptualizację obu kategorii. Oba procesy – integracji i dezintegracji, mogą mieć skutki zarówno pozytywne, jak i negatywne. Ich roli i sensu nie można więc kategoryzować na biegunach: korzystne – niekorzystne, dobre – złe.

Teoria dezintegracji pozytywnej wyróżnia pięć poziomów rozwoju: od integracji pierwotnej, poprzez trzy poziomy dezintegracji, po integrację wtórną. Najniższy poziom integracji pierwotnej jest niefunkcjonalny, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Na tym poziomie integralność struktury psychicznej, jej spójność, nie jest niczym korzystnym. Przeciwnie, może być przyczyną samozadowolenia i *belle*

---

⁹ Procesy dezintegracji i ich rezultaty wytyczają także jakościową przepaść pomiędzy człowiekiem a innymi istotami żywymi, pozwalają mu na jakościowe odróżnicowanie się od nich, przesadzają o jego specyfice.

¹⁰ Szczególnie u początków popularyzacji teorii, gdy wiedza o niej była jedynie hasłowa, nieopieglębiona znajomością szczegółów (por. Dąbrowski, 1989 a, s. 4–5).

*indifférence*¹¹. Hamuje wpływ czynników dynamizujących przemiany, skłaniających do podejmowania pozytywnych wysiłków. Procesy dezintegracji są szansą wykroczenia poza stan rozwojowego impasu. Rozluźniają lub rozbijają spójność pierwotnej – popędowej i impulsywnej – struktury psychicznej, typowe dla niej funkcje, sposoby doświadczania i działania. Rozbijając i różnicując osobową strukturę, powodują kryzysy i konflikty, a – w rezultacie – stwarzają konieczność uporania się z zaburzeniem integralności. Dąbrowski pisze, że wywoływana kryzysami i konfliktami wewnętrzna walka

„...stwarza nową równowagę, nowy rodzaj kompromisu, nowe warunki **rozwoju osobowości**” (Dąbrowski, 1979, s. 16; podkreśl. – A.T.).

W rezultacie, dezintegracja może doprowadzić do integracji wtórnej¹², będącej najwyższym etapem rozwoju osobowego, urzeczywistnieniem rozwojowego potencjału człowieka, w którym zawiera się możliwość uformowania tożsamości i osobowości. Sens i funkcjonalność tkwią więc zarówno w procesach integracji, jak i dezintegracji. Niewątpliwie jednak tym, co powoduje osiągnięcie najwyższego szczebla rozwoju, osobowego maksimum, nie jest ustabilizowana integracja, lecz wprowadzające zamęt i niepewność mechanizmy dezintegracji. Dlatego, ostatecznie, dezintegracja jest genetycznym, wpisanym w cykl ludzkiego życia, biologicznie zaprogramowanym – więc normatywnym – czynnikiem dynamizującym procesy rozwojowe.

Dąbrowski akceptował głosy sprzeciwu wobec, jak sam to określał, radykalnej zmiany sensu pojęć integracji i dezintegracji. Na obronę znaczenia zasadniczych kategorii swojej koncepcji przytaczał liczne dane, pochodzące z analiz biografii znanych twórców, postaci historycznych i swoich pacjentów oraz z prowadzonych na odpowiednio dobranych grupach badań porównawczych.

Głos podsumowujący dyskusję nad sensem zastosowania kategorii dezintegracji do opisu i wyjaśnienia rozwoju osobowego należeć powinien do autora koncepcji:

„...rozwój człowieka w kierunku budowy hierarchii i celów, a więc i budowy osobowości, jest skutkiem i celem dezintegracji pozytywnej” (Dąbrowski, 1989 a, s. 58).

¹¹ Wprowadzone przez Charcota określenie obojętności histeryków wobec swoich symptomów wydaje się tu szczególnie adekwatne.

¹² *Może, ale nie musi.* Na ogół rozwojowe, pozytywne procesy dezintegracji kryją w sobie pewne niebezpieczeństwa, które zostaną tutaj jedynie zasygnalizowane.

■ 1.5. Kategorie: osoba, osobowość, tożsamość

Ponieważ Dąbrowski używa pojęć tożsamości i osobowości w sposób niekonsekwentny, konieczna jest wstępna systematyzacja jego stanowiska wobec problematyki tożsamości i osobowości.

Teoria dezintegracji pozytywnej zakłada, że każdy człowiek jest osobą¹³. Osobowość i tożsamość są natomiast rezultatem takich przekształceń psychicznej struktury osoby, które doprowadzają ją do osiągnięcia najwyższego z pięciu poziomów rozwoju – poziomu integracji wtórnej. Wprawdzie autor teorii stosuje pojęcia tożsamości i osobowości w odniesieniu do poziomów wcześniejszych, jest to jednak prawdopodobnie rezultat braku terminów różnicujących jakościowo odmienne charakterystyki różnych statusów rozwojowych. Z jednej strony, Dąbrowskiemu zdarza się mówić o *niższych poziomach osobowości*, czy też o posiadaniu *dwóch osobowości* na najniższym poziomie dezintegracji. Z drugiej strony, autor w wielu miejscach podkreśla, że *poziom osobowości* jest równoznaczny z poziomem *integracji wtórnej*, a osobowość tego stanowi rezultat osiągnięcia tego poziomu.

Osobowość to struktura psychiczna formująca się na najwyższym poziomie rozwoju osobowego. Budowanie osobowości jest związane z wykształceniem się w strukturze psychicznej osoby dwóch **esencji, indywidualnej i społecznej**, które są pojęciowo równoznaczne z **tożsamością**. Aczkolwiek *esencje* i osobowość stanowią strukturalną i funkcjonalną całość, stabilizacja *esencji* poprzedza pełną przemianę struktury psychicznej w osobowość. Dlatego w świetle ustaleń teorii dezintegracji pozytywnej tożsamość jest wstępnym – i koniecznym – warunkiem osobowości.

Powyższe uwagi staną się jasne po dokładniejszym przesłedzeniu koncepcji rozwoju zawartej w teorii dezintegracji pozytywnej. Wprowadzające ustalenia można zawrzeć w stwierdzeniu, że teoria dezintegracji pozytywnej dokonuje trawestacji formuły, według której człowiek *jest osobą posiadającą osobowość*, na formułę: *człowiek jest osobą posiadającą potencjał do uformowania osobowości* (por. Gałdowa, 1995, s. 18).

---

¹³ Nie jest to twierdzenie ściśle. Dąbrowski różnicował kategorie *osobnika, jednostki, indywiduum*. Pojęcie *osobnika* rezerwował dla określenia ludzi pozostających w biegu życia pod wpływem uwarunkowań konstytucjonalnych, termin *jednostka* miał służyć podkreśleniu uzależnienia od wpływów kulturowo-społecznych, kategorię *indywiduum* odnosił do osób o nieprzeciętnych właściwościach. Jednak, po pierwsze, sam autor nie był konsekwentny w stosowaniu ustalonej przez siebie terminologii, po drugie, *osobnik* wydaje się mieć zbyt silne konotacje negatywne, aby określać nim – zgodnie z ustaleniami teorii dezintegracji pozytywnej – zdecydowaną większość ludzi. Dlatego powyższe niuanse pojęciowe nie będą tutaj traktowane jako obowiązujące.

□ 2. Poziomy rozwoju psychiki

Przechodząc od wprowadzenia do ogólnych twierdzeń teorii dezintegracji pozytywnej, do przedstawienia jej twierdzeń dotyczących poziomów rozwoju osobowego, najlepiej będzie oddać głos Dąbrowskiemu. W podsumowującej wieloletnią pracę *Dezintegracji pozytywnej* autor pisze, że jego

„...rozważania i opracowania metodologiczne są wypadkową zarówno podstawowej metody filozoficznej, jak i metod psychologicznych, socjologicznych i psychopatologicznych. Na podstawie kilkudziesięciu lat pracy klinicznej, na podstawie długotrwałej analizy przypadków przewlekłych, analizy biografii ludzi wybitnych, autobiografii przygotowanych przez (...) pacjentów próbowałem wyróżnić pięć poziomów rozwoju psychicznego człowieka, przyjmując założenie o wielopoziomowości funkcji uczuciowych i popędowych, a więc i wielopoziomowości wartości” (Dąbrowski, 1979, s. 55).

Przed prezentacją wyróżnianych w teorii dezintegracji pozytywnej poziomów rozwoju konieczne jest dookreślenie znaczenia kategorii **poziomu**. Tutaj również najrozsądniej będzie oddać pierwszeństwo twórcy koncepcji, który pisze:

„Pojęcie poziomu oznacza tutaj charakterystyczne konstelacje czynników rozwojowych. Te czynniki są dynamizmami intrapsychoicznymi” (Dąbrowski, 1989 a, s. 41).

Każdy z poziomów rozwoju stanowi specyficzną strukturę psychiczną. Struktura ta jest możliwa do zidentyfikowania u konkretnych osób na podstawie charakteryzujących je dynamizmów, czyli typowych dla danego poziomu konfliktów¹⁴. Struktury dwóch lub trzech sąsiadujących ze sobą poziomów mogą przez pewien czas współistnieć w psychice jednostki i pozostawać ze sobą w konflikcie. Dlatego przechodzenie na kolejne poziomy bywa długotrwałym i skomplikowanym procesem, który kończy się wraz z jednoznacznym zastąpieniem struktury poziomu niższego strukturą poziomu wyższego.

W tym miejscu trzeba przypomnieć różnicę pomiędzy **poziomem** a **fazą** rozwoju. Wkraczanie na kolejne poziomy nie jest zdeterminowane biologicznie. Nie odbywa się automatycznie i nie jest sekwencyjne. O ile fazy opisują wszystkich ludzi, urzeczywistniają rozwojowe uniwersalia, wyrażają powszechność rozwoju, o tyle poziomy dotyczą konkretnych osób, są wyrazem ich indywidualnej normy. Trzeba także powtórzyć, że teoria dezintegracji pozytywnej zawiera specyficzne definicje pojęć osoby i osobowości. Zgodnie z terminologicznymi ustaleniami Dąbrowskiego, każdy człowiek jest osobą. Rozwijając się w sposób normowany oddziaływaniem czynników biologicznych, społecznych i psychologicznych, osoby przechodzą w kolejne fazy rozwojowe i – nie wkraczając na kolejne poziomy roz-

¹⁴ Najprościej definiowany, **dynamizm** jest czynnikiem rozwojowym.

woju – pozostają wyłącznie osobami. Ograniczenie się do rozwoju fazowego nie powoduje jakościowych przemian struktury psychicznej i jej wywołowania w ufundowaną na tożsamości osobowość. Rozwój fazowy opisuje ludzi pozostających w ciągu swojego życia na poziomie integracji pierwotnej oraz tych, którzy przeszli przez niższe poziomy dezintegracji jednopoziomowej, po czym zakończyli przemiany skierowane ku realizacji osobowego potencjału regresywną reintegracją na poziomie najniższym.

Po dokonaniu niezbędnych przygotowań, nadszedł czas na scharakteryzowanie wyróżnionych w teorii dezintegracji pozytywnej dwóch poziomów integracji i trzech poziomów dezintegracji, przebiegających

„...od automatyzmu do działania świadomego, od prymitywizmu do działania skomplikowanego, od determinizmu biologicznego do autodeterminizmu moralnego, od egocentryzmu do alterocentryzmu, od poddawania się wychowaniu do samowychowania, od życia odruchowego do życia coraz bardziej świadomego, od zachowania stabilnego, zdeterminowanego biologicznie i przez czynniki zewnętrzne, do zmienności rozwojowej w kierunku zasadniczej **stabilizacji jakości centralnych samouświadomionych, samowybranych, samopotwierdzonych i samowychowujących się**” (Dąbrowski, 1989 b, s. 56; podkreśl. – A.T.).

□ 2.1. Integracja pierwotna

Integracja pierwotna bywa przez Dąbrowskiego określana mianem integracji *prymitywnej*. Struktura psychiczna znajdujących się na tym poziomie osób jest rozwojowo najniższa. To struktura spójna, impulsywna i popędowa, w mechaniczny sposób regulująca doświadczanie i zachowanie. Na tym poziomie funkcje psychiczne są zintegrowane, dobrze zorganizowane i nieuświadomione. Ich celem jest bezpośrednia satysfakcja, czerpana z zaspokajania prymitywnych, genetycznie warunkowanych potrzeb. Ponieważ osoby znajdujące się na poziomie integracji pierwotnej nie mają wykształconego wewnętrznego środowiska psychicznego lub posiadają jedynie „nikłe jego zalążki”, nie są narażone na sprzeczności i niestabilność popędów, uczuć i dążeń, nie przeżywają wewnętrznych konfliktów, które mogłyby naruszyć spójność ich struktury psychicznej. Napotykać trudności ze strony rzeczywistości zewnętrznej, zintegrowane na poziomie pierwotnym osoby mogą przejawiać pewne formy dezintegracji. Na ogół są to jednak dezintegracje słabe i okresowe, nie prowadzące do przemian struktury psychicznej. Gdy czynnik stresowy ustępuje, osoby powracają do stanu wyjściowego, tzn. do „postawy prymitywnej adaptacji” (Dąbrowski, 1979, s. 10).

Osoby, których rozwój zatrzymał się na poziomie integracji pierwotnej, nie są zdolne do zreflektowania, oceny oraz doboru lub eliminacji wpływów konstytucjonalnych i środowiskowych. Postrzegają rzeczywistość w sposób wąski, jednostronny. Ich doświadczenia i zachowania są mecha-

nicznie regulowane bodźcami bezpośrednimi. Cechuje je brak w pełni wykształconej perspektywy czasowej – nie pojmują roli odgrywanej przez przepływ czasu na scenie nieustannie dokonujących się przemian rzeczywistości. W związku z tym nie potrafią postawić się wobec wyobrażenia własnej śmierci. Dalszą konsekwencją jest niewrażliwość na śmierć i cierpienie innych. W charakterystyce statusu integracji prymitywnej Dąbrowski podkreśla niezdolność do empatii i – ogólniej – niski poziom uczuciowości. Zauważa przy tym, że prymitywizm funkcji uczuciowych może iść w parze z jednostronnym rozwojem intelektualnym. Funkcje myślowe i wyobrazeniowe pozostają wówczas instrumentem realizacji pierwotnych celów popędowych.

Zdaniem Dąbrowskiego, status integracji pierwotnej jest właściwy dla znacznej części populacji – dla „większości tzw. ludzi przeciętnych” (Dąbrowski, 1989 b, s. 53). Potencjał rozwojowy osób będących przedstawicielami tzw. normy statystycznej jest niewielki. W przypadku osób spośród „większości” szansa na rozjaśnienie perspektywy indywidualnej ewolucji zawiera się w niejednakowej spoiści ich pierwotnej struktury psychicznej oraz w naruszających integralność owej struktury zdarzeniach rzeczywistości zewnętrznej:

„Struktura indywiduum może być mniej lub bardziej podatna na dezintegrację, może być zatem stymulowana przez stresy i ciężkie doświadczenia. Te czynniki otoczenia, które wpływają na skłonność do dezintegracji, determinują tym samym możliwości aktywnego rozwoju...” (Dąbrowski, 1979, s. 10).

Szczególnymi, rozwojowo beznadziejnymi reprezentantami najniższego statusu są psychopaci oraz osoby znajdujące się na pograniczu normy i psychopatii. Stopień prymitywności ich integracji nie rokuje żadnych szans wejścia na drogę poziomowej ewolucji osobowej.

■ 2.2. Dezintegracja jednopoziomowa

Teoria dezintegracji pozytywnej wyróżnia cztery typy czynników wywołujących u osób pierwszą, tj. odbywającą się na najniższym poziomie, formę dezintegracji. Dwa z nich mają charakter wewnętrzny i są związane albo z pojawiającymi się w toku cyklu życiowego normatywnymi konfliktami, albo z indywidualnymi właściwościami psychofizycznymi. Dwie pozostałe kategorie czynników są natury zewnętrznej. Do pierwszej z nich należą przemiany dokonujące się w życiowej sytuacji osoby, wymagające od niej wypracowania nowych form przystosowania. Druga kategoria czynników zewnętrznych obejmuje takie zmiany lub zdarzenia w otoczeniu jednostki, które powodują u niej silne urazy lub uruchamiają proces chorobowy (por. Koberzycki, 1989, s. 46). Dezintegracja jednopoziomowa jest więc wywoływana przez szeroką klasę zjawisk. Może być reakcją na śmierć bliskiej osoby, utratę pracy czy wypadek samochodowy. Może się pojawić:

„...podczas kryzysów rozwoju, np. w okresach dojrzewania i przekwitania, pokonywania trudności w niesprzyjającej sytuacji zewnętrznej albo pod wpływem niektórych czynników psychicznych i psychopatologicznych, takich jak nerwość i psychonerwice” (Dąbrowski, 1979, s. 12).

Osoby charakteryzujące się dezintegracją jednopoziomową przejawiają silne **ambiwalencje** i **ambitendencje**, które, rzutując na relacje z otoczeniem, mogą powodować liczne konflikty zewnętrzne. Są bezwolne wobec cyklicznie zmieniających się stanów wewnętrznych, popadają w skrajne nastroje (z dominacją stanów negatywnych – przygnębienia i smutku), miotają się pomiędzy poczuciem niższości a poczuciem wyższości oraz między odczuciami harmonii ze środowiskiem zewnętrznym a postawą buntu i wrogości wobec otoczenia. Podlegając sprzecznym popędom i zmiennym nastrojom, zachowują się w sposób niestabilny i niekonsekwentny.

Dezintegracja jednopoziomowa rozluźnia, w niektórych przypadkach nawet rozbija, psychiczną strukturę. Procesy najprostszej formy dezintegracji nie obejmują jednak całości osobowej struktury psychicznej, lecz przebiegają na jednym jej poziomie. Ponieważ dezintegracja jednopoziomowa jest zdominowana przez dynamizmy automatyczne, słabo lub w ogóle nieuświadomione i niepodlegające osobowej kontroli, procesy dekompozycji przeważają nad procesami rekonstrukcji. Na pierwszym poziomie dezintegracji wciąż brak **czynnika trzeciego**. Osobom brakuje wewnętrznego ośrodka dyspozycyjnego oraz autonomii, które pozwoliłyby im na świadomą regulację przekształceń wewnętrznej struktury. Brakuje im również wyraźnej i stabilnej hierarchii wartości, która wytyczałaby rozbić strukturę psychiczną rozwojowy kierunek. Z tego względu finałem dezintegracji jednopoziomowej jest najczęściej regres, równoznaczny z reintegracją na poziomie pierwotnym. Konsekwencją przedłużonego procesu dezintegracji jednopoziomowej mogą być ciężkie zaburzenia psychiczne, przede wszystkim psychozy i tendencje samobójcze.

Zdarza się, że dezintegracja jednopoziomowa przybiera formy zbliżone do początkowych etapów dezintegracji wielopoziomowej. Jeżeli podlega stopniowemu różnicowaniu, obejmując większą liczbę poziomów, należy ją wówczas traktować jako wstępne stadium dezintegracji wielopoziomowej. Dąbrowski twierdzi jednak, że znaczna część populacji jest podatna wyłącznie na dezintegrację jednopoziomową. Struktura psychiczna większości ludzi cechuje się silnym zintegrowaniem popędów, małą plastycznością i wrażliwością uczuciową, niewielką zdolnością do sublimacji, wąskim zakresem zdolności. Procesy wartościowania są u owej większości podporządkowane normom zewnętrznym, a podejmowane przez osoby działania koncentrują się na realizowaniu określonych potrzeb, często kreowanych przez kulturowo-społeczne otoczenie. Nawet gdy – pod wpływem wewnętrznych lub zewnętrznych czynników dezintegrujących – ludzie klasyfikujący się do opisywanej przez Dąbrowskiego większości podejmują rozwojowe wyzwania, ich wysiłki są z reguły równoważone silną tendencją powro-

tu do struktury pierwotnej integracji i kończą się regresem (Dąbrowski, 1964, s. 26; por. Koberzycki, 1989, s. 49).

Wszelkie, nawet jednopoziomowe naruszenie integralności struktury psychicznej doprowadza do jej zmian. Dezintegracja jednopoziomowa wykształca w strukturze psychicznej nowy element – środowisko wewnętrzne, definiowane jako:

„...zespół dynamizmów o układzie wyraźnie hierarchicznym, względnie słabo hierarchicznym, a w formie załączkowej nawet ahierarchicznym. Dynamizmy te pozostają względem siebie w mniej lub bardziej stałej lub okresowej współpracy czy konfliktach i odgrywają decydującą rolę w **rozwoju osobowości jednostki**” (Dąbrowski, 1989 a, s. 45; podkreśl. – A.T.).

Aczkolwiek już sam fakt posiadania **psychicznego środowiska wewnętrznego** jest wyrazem naruszenia pierwotnej, automatycznej i fazowej struktury, determinowanej biologicznie, społecznie i psychologicznie, to jednak jego uformowanie się nie ma większego znaczenia dla osób, u których dezintegracja jednopoziomowa kończy się reintegracją na poziomie pierwotnym lub patologicznym rozbitiem struktury, prowadzącym do ciężkich zaburzeń psychicznych. W innych przypadkach wykształcone w strukturze wewnętrznej, początkowo niezhierarchizowane, psychiczne środowisko podlega poziomowemu różnicowaniu i funduje podstawę pod dalsze przemiany osobowej rzeczywistości.

■ 2.3. Dezintegracja wielopoziomowa spontaniczna

Dezintegracja wielopoziomowa spontaniczna bywa przez Dąbrowskiego dookreślana jako *impulsywna i niedostatecznie zorganizowana*. Od dezintegracji jednopoziomowej odróżnia się stopniem komplikacji charakteryzujących ją procesów. Skomplikowanie jest rezultatem rozbitcia struktur i funkcji psychicznych na poszczególne poziomy, opisywane przez Dąbrowskiego jako niższe i wyższe. Osobowa struktura wewnętrzna staje się strukturą hierarchiczną. Struktury różnych poziomów są wobec siebie opozycyjne, dochodzi do starć pomiędzy ich elementami. W rezultacie, osoby podlegają działaniu silnych wewnętrznych konfliktów i kryzysów, dynamizujących przemiany struktury psychicznej. Do dynamizmów charakteryzujących dezintegrację wielopoziomową spontaniczną¹⁵ Dąbrowski zalicza: **zdziwienie w stosunku do siebie i świata zewnętrznego, zaniepokojenie sobą**¹⁶, **poczucie niższości w stosunku do samego siebie, poczucie wstydu i winy, niezadowolenie z siebie, pozy-**

¹⁵ Ponieważ dokładny opis dynamizmów nie jest konieczny dla rozważenia zawartej w teorii dezintegracji pozytywnej koncepcji tożsamości i osobowości, ograniczę się do ich hasłowego wyliczenia.

¹⁶ *Zdziwienie sobą* należy odróżnić od *zaniepokojenia sobą*, które jest charakterystyczne dla poziomów niższych i wyraża działanie pierwotnego instynktu samozachowawczego.

tywne nieprzystosowanie do poziomu niższego i pozytywne przystosowanie do poziomu wyższego oraz dynamizmy twórcze.

Wynikające z różnicy poziomów konflikty i kryzysy wywołują stany dużego napięcia psychicznego. Napięcie psychiczne jest z kolei przyczyną różnych form nerwic – depresyjnej, lękowej i obsesyjnej, hysterii i psychastenii. Pojawienie się ich objawów wskazuje na:

„...powolne włączanie się mechanizmów hierarchizacji *odkrywających kanały ku górze*. Występują silne napięcia, doświadczenia dramatyczne, a nawet tragiczne, lecz istnieje znaczna pomoc w ich rozwiązywaniu właśnie poprzez hierarchiczność rozwoju. Zdarzają się czasem załamania, nawet samobójstwa, okresowe pogorszenie się stanu nerwic i psychonerwic, kryzysy na drodze poprzez różnorodne formy wzmoczonej pobudliwości psychicznej, ale równocześnie wzrasta odporność psychiczna i umiejętność rozwiązywania wielu skomplikowanych problemów” (Dąbrowski, 1989 b, s. 54–55; podkreśl. autora).

W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że Dąbrowski odróżnia nerwice niższego poziomu od nerwic charakterystycznych dla statusów rozwojowo wyższych. Fobia będąca reakcją na uraz zewnętrzny nie jest tym samym co fobia wywołana lękiem egzystencjalnym. Pierwsza pojawia się u osób zdeintegrowanych jednopoziomowo i – na ogół – wiąże się z regresem do integracji pierwotnej. Drugi rodzaj fobii jest rezultatem wzmoczonej pobudliwości psychicznej, charakterystycznej dla dezintegracji wielopoziomowej. Pojawienie się jej symptomów oznacza wkroczenie osoby na *królewską drogę rozwoju*¹⁷.

Funkcjonowanie psychiczne jednostek, znajdujących się na poziomie dezintegracji wielopoziomowej spontanicznej, jest zróżnicowane i dynamiczne. W strukturze psychicznej kształtuje się i ewoluuje autonomiczny **czynnik trzeci**, który stopniowo przejmuje kontrolę nad doświadczeniem i zachowaniem. Osoby zyskują zdolność autorefleksji i samooceny. Rozwijająca się uczuciowość wyższych poziomów pozwala na odkrycie hierarchii wartości i celów, która również zyskuje znaczenie w regulacji odczuwania i działania. Wielopoziomowe procesy rozluźniania i rozbijania struktury psychicznej są wyrazem przekraczania cyklu biologicznego, odchodzenia od prostoliniowej zależności od faz rozwoju, uwalniania się od zdeterminowania genetycznego i społecznego. Na tym etapie doświadczany przez osoby niepokój jest opisywany jako egzystencjalny, a kryzysy i konflikty mają często charakter moralny. Dąbrowski pisze na ten temat:

„Postawy wahania są zastępowane przez rosnące poczucie sensu tego, co *powinno być*, w przeciwstawieniu do tego, co *jest* we własnej osobowościowej

¹⁷ „...drogę rozwoju poprzez nerwice i psychonerwice uważam za *królewską drogę rozwoju*, za drogę konieczną i jasną w twórczym i przyspieszonym rozwoju” (Dąbrowski, 1989 b, s. 46). W cytacie pojawia się kategoria *przyspieszonego rozwoju*. Równocześnie są w nim zawarte podstawowe elementy jej definicji. Dlatego ograniczę się do uwagi, że przyspieszony rozwój i jego uwarunkowania były jednym z nadrzędnych przedmiotów badań i opracowań autora teorii dezintegracji pozytywnej.

strukturze. Konflikty wewnętrzne są duże i przedstawiają hierarchiczną organizację życia emocjonalnego oraz intelektualnego – *to, co jest, przeciwko temu, co powinno być*” (Dąbrowski, 1989, s. 43; podkreśl. autora).

Ponieważ konflikty i kryzysy są przejawem wstępowania na wyższy poziom rozwoju, dezintegracja wielopoziomowa spontaniczna ma zasadnicze znaczenie dla rozwojowych przekształceń i jest traktowana jako wstępna forma dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej. Struktura wielopoziomowa spontaniczna nie posiada jeszcze stopnia organizacji dostatecznego dla zintegrowania się na poziomie wtórnym i uformowania się tożsamości osobowej i osobowości. Formuje się w niej jednak bezwzględnie dynamizujący dalsze przemiany **ideał osobowości**.

■ 2.4. Dezintegracja wielopoziomowa zorganizowana

O specyfice dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej można wnioskować na podstawie jej nazwy. Od poprzedniej formy dezintegracji odróżnia ją wyższy poziom usystematyzowania. To, co cechuje znajdujące się na tym etapie rozwoju osoby, to wyraźnie ukształtowany czynnik autonomiczny oraz w wysokim stopniu rozwinięta hierarchia wartości i celów. W związku z tym osoby nie przeżywają już tak silnych napięć i konfliktów, charakteryzują się:

„...dość znacznym uspokojeniem psychicznym, organizacją i systematyzacją rozwoju i znacznie wyższym udziałem elementów refleksyjnych” (Dąbrowski, 1989 b, s. 55).

Człowiek, którego rzeczywistość wewnętrzna jest w sposób zorganizowany zdeintegrowana wielopoziomowo, jest zdolny do autorefleksji i samooceny w stopniu pozwalającym mu na celowe przekształcanie własnej struktury psychicznej oraz swojej postawy w stosunku do otoczenia. Jako czynniki rozwojowe charakterystyczne dla trzeciego poziomu dezintegracji Dąbrowski podaje: umożliwiające świadome dokonywanie różnicowań i wyborów **czynnik trzeci, dynamizm podmiot – przedmiot w sobie, dynamizm wysokiego poziomu empatii, dynamizm przekształcenia wewnątrzpsychicznego, samoświadomości i samokontroli oraz dynamizmy samowychowania i autopsychoterapii**¹⁸. W wyniku aktywności wymienionych czynników:

¹⁸ Raz jeszcze powtórzę, że brak tu i miejsca, i potrzeby omawiania poszczególnych dynamizmów. Trafnie nazwane, oznaczają dokładnie to, co oznaczają. Ponieważ dla psychologa szczególnie obco może brzmieć zakorzenione w filozofii określenie dynamizmu **przedmiot – podmiot w sobie**, przytoczę sformułowaną przez autora definicję kategorii: „Jest to podstawowy dynamizm w rozwoju człowieka, polegający na powolnym rozwoju stosunku do samego siebie, a raczej do swoich poziomów niższych, jako do przedmiotu. (...) Ten dynamizm i proces odgrywa zasadniczą rolę w przygotowaniu podstaw eliminacji niższych poziomów osobowości [tzn. niższych poziomów struktury psychicznej – A.T.], niższych poziomów własnego

„...następuje bardzo wyraźne przekroczenie dynamizmów fazowych i przejście do czynności autonomicznych i autentycznych, a więc przejawiających znaczną już niezależność od prymitywnych czynników biologicznych i automatyzmów rozwoju” (Dąbrowski, 1989 b, s. 55).

Zniesione zostają prostoliniowość oddziaływania cyklu biologicznego, bezwzględność uwarunkowań konstytucjonalnych oraz bezpośredniość wpływów kulturowo-społecznych. Rolę dominującą przejmują tendencje do samodoskonalenia. Wreszcie, jak pisze Dąbrowski:

„Ideal osobowości przybliża się i uwyrażnia” (Dąbrowski, 1989 a, s. 44).

■ 2.5. Integracja wtórna

Na piątym poziomie rozwoju dochodzi do ponownego zintegrowania struktury psychicznej. Nie jest to oczywiście równoznaczne z powrotem struktury do stanu sprzed jej rozluźnienia lub rozpadu, ale z jej zorganizowaniem na poziomie wyższym. Integracja wtórna jest:

„...poziomem wtórnego zharmonizowania się po przejściu jednostki przez fazy rozbicia jednopoziomowego i wielopoziomowego, przez ciężkie doświadczenia wewnętrzne i zewnętrzne, przez fazę ustępowania dynamizmów niższych i wzrostu dynamizmów wyższych” (Dąbrowski, 1989 b, s. 55).

Dąbrowski podkreśla jednak, że:

„Wtórna integracja może się realizować wielorako; może w niej następować: nawrót do poprzednich form integracji w bardziej doskonałej postaci (I), przejście do nowej formy integracji, ale z tymi samymi prymitywnymi elementami struktury bez wyższej hierarchii wartości i celów (II), albo też przejście do nowej formy strukturalnej z nową, wyższą hierarchią wartości (III). Ta ostatnia droga jest najważniejszą drogą rozwoju psychicznego środowiska wewnętrzne” (Dąbrowski, 1979, s. 27–28).

Dopiero na poziomie integracji wtórnej i wyłącznie w przypadku jej wariantu trzeciego osoby posiadają uformowaną tożsamość, a ich struktura psychiczna jest osobowością. Dominującymi czynnikami rozwojowymi stają się wówczas: **najwyższy dostępny badaniu poziom samoświadomości i empatii, autonomia i autentyzm, odpowiedzialność, ukształtowanie wszystkich ważniejszych zainteresowań i uzdolnień oraz ideał osobowości**. Dynamizmem oddziałującym najsilniej, głównym czynnikiem dalszego rozwoju jest ideał osobowości, budowany na fundamencie dwóch esencji – indywidualnej i społecznej. **Esencja indywidualna** zawiera w sobie najważniejsze zainteresowania i zdolności oso-

---

zachowania i postępowania. (...) Dynamizm i proces *przedmiot – podmiot* w sobie wyrażają całościową zyciową, intelektualną i przeżyciową postawę oraz metodę przekształcania siebie” (Dąbrowski, 1986, s. 51).

by, jej trwałe i niepowtarzalne związki przyjaźni i miłości oraz świadome poczucie tożsamości z własną historią rozwoju, ze sobą w teraźniejszości i z projekcją siebie w przyszłość. W skład **esencji społecznej**, określanej także jako *wspólna* lub *powszechna*, wchodzi: empatia, odpowiedzialność, autonomia, autentyzm i wysoki stopień świadomości społecznej. Dąbrowski pisze:

„Te dwie esencje stanowią o dwóch ściśle sprzężonych z sobą grupach podstawowych cech osobowości, z których każda jest warunkiem *sine qua non* istnienia i rozwoju drugiej” (Dąbrowski, 1989 b, s. 55–56).

Fundamentem dla kształtowanej przez swój ideał osobowości jest wartość obu esencji. Ideał osobowości i jego esencje stanowią funkcjonalną całość, prowadzącą do wykształcenia w strukturze psychicznej centralnych jakości indywidualnych i społecznych, które formują się w zespół trwałych, specyficznych dla jednostki właściwości i funkcji. Powstające w taki sposób charakterystyki osobowości nie podlegają w ciągu dalszego życia modyfikacjom jakościowym. Struktura psychiczna zachowuje natomiast możliwość przemian ilościowych i zdolność do nabywania mniej znaczących właściwości dodatkowych. Po uformowaniu osobowości rozwój polega przede wszystkim na potwierdzaniu i doskonaleniu typowych dla niej cech i form aktywności.

Osoby, które osiągnęły poziom osobowości, mają stabilną hierarchię wartości i celów, regulującą ich doświadczenie i zachowanie. Nie odczuwają już wewnętrznych konfliktów o charakterze normatywnym, nie wahają się pomiędzy *tym, co jest, a tym, co powinno być*. Przejawiają silną tendencję do działań altruistycznych i cechują się wysokim poziomem współczucia, określanego przez Dąbrowskiego jako uniwersalne. Osiągnięcie integracji wtórnej ma więc znaczenie nie tylko indywidualne. Ponieważ może mieć niebagatelne skutki społeczne, dążenie do poziomu osobowości ma wymiar moralny i, w związku z tym, jest przez Dąbrowskiego traktowane postulatycznie.

□ 3. Koncepcja tożsamości i osobowości w teorii dezintegracji pozytywnej

Zgodnie z twierdzeniami teorii dezintegracji pozytywnej, tożsamość i osobowość nie są osobom „dane”. W strukturze człowieka zawiera się jednak potencjał ich rozwoju. Nie każdy rozwój jest rozwojem w kierunku tożsamości i osobowości. Dla procesów kształtowania tożsamości i osobowości konieczne wydaje się odejście od rozwoju rytmizowanego wyłącznie cyklem psychobiologicznym oraz kulturowo-społecznymi zależnościami. Niezbędne jest wykształcenie się w strukturze osobowej czynników autonomicznych i autentycznych. Dopiero ich uformowanie uruchamia potencjał osobowej ewolucji ku tożsamości i osobowości. Odróżnicowanie rozwoju fazowego od poziomowo przebiegających procesów kształtowania tożsamości i osobowości nie jest trudne, wymaga zastosowania ściśle określonych kry-

teriów, które można uszeregować na biegunach: determinacja biologiczna i kulturowo-społeczna przeciwstawiona wykroczeniu poza wpływy konstytucjonalne i środowiskowe, niezróżnicowanie struktury psychicznej przeciwstawione jej zhierarchizowaniu, schematyczność doświadczania i zachowania przeciwstawiona oryginalności i twórczości, czynności i funkcje automatyczne przeciwstawione czynnościom i funkcjom autonomicznym i autentycznym, wreszcie niski stopień indywidualizacji przeciwstawiony wysokiemu.

Ponieważ tożsamość i osobowość nie są osobom „dane”, lecz muszą zostać wypracowane, przed dookreśleniem i rozważeniem zawartej w teorii dezintegracji pozytywnej koncepcji tożsamości i osobowości sensowne będzie przesłедzenie pierwszych czterech poziomów rozwoju pod względem zawartych w nich możliwości przekroczenia rozwoju fazowego i formowania potencjału rozwoju ku tożsamości i osobowości, aż do poziomu integracji wtórnej, jako tego, na którym budowana jest tożsamość i osobowość. Innymi słowy, będzie to przesłедzenie genezy tożsamości i osobowości.

■ 3.1. Geneza tożsamości i osobowości

Na poziomie **integracji pierwotnej** struktura psychiczna i jej funkcje, właściwości osób i ich dążenia nie są zindywidualizowane, są w pełni określone ich, genetycznie warunkowaną, charakterystyką psychobiologiczną oraz oddziaływaniami środowiska zewnętrznego. Rozwój jest uzależniony od gry genetycznie warunkowanych czynników psychofizycznych oraz czynników środowiskowych, ogranicza się do wypełniania reguł rządzących cyklem biologicznym. Rozpatrywana w kategoriach procesów formowania tożsamości i osobowości, integracja pierwotna jest poziomem rozwojowym. Potencjał osobowej ewolucji w kierunku tożsamości i osobowości nie istnieje. Dążąca do utrzymania *status quo*, spójna struktura psychiczna nie sprzyja osobowym przemianom. Dla wywołania aktywności o charakterze pozytywnym konieczna jest dezintegracja.

Na pierwotnym poziomie integracji pojawienie się impulsu do rozluźnienia lub rozbicia struktury pierwotnej jest równie niezależne od człowieka, jak charakter jego psychofizycznej konstrukcji i całość jego funkcjonowania. Stwarzające możliwość uformowania potencjału rozwojowego procesy dezintegracyjne prędzej czy później pojawiają się u większości osób. Mogą zostać wywołane właściwościami konstytucjonalnymi lub zdarzeniami zewnętrznymi. Jeżeli tak się nie stanie, to zabezpieczeniem ich uruchomienia jest wpisanie w rozwój fazowy kryzysów o charakterze uniwersalnym. Największą szansą na przekroczenie biologicznych, uniwersalnych prawidłowości rozwoju oraz zapoczątkowanie procesów formowania wewnętrznego środowiska psychicznego, czynników autonomicznych i potencjału rozwoju w kierunku tożsamości i osobowości są normatywne konflikty charakterystyczne dla stadium dojrzewania. Możliwości zawarte w dezintegrujących kryzysach adolescencji i innych stadiów rozwoju psy-

chobiologicznego są jednak wykorzystywane przez nielicznych. Większość ludzi po – niezależnym od siebie – wejściu na poziom dezintegracji jednopoziomowej powraca do poziomu integracji pierwotnej. Po chwilowym „skoku wzwyż”, osoby osiadają na poziomie pierwotnym, ewentualnie wyposażone w doświadczenia lub wiedzę, które nie są dla nich wzbogacające, nie mają znaczenia dla dalszego biegu ich życia. Dzieje się tak z dwóch powodów. Po pierwsze, znaczna część populacji ma niewielkie predyspozycje do pięcia się po szczeblach poziomów lub jest bardzo silnie ograniczana uwarunkowaniami zewnętrznymi¹⁹. Po drugie, pewna część ludzi, posiadających wszelkie dane ku rozwinięciu potencjału osobowego i podjęciu dążenia do ukształtowania tożsamości i osobowości, wycofuje swoje zaangażowanie w procesy rozwojowe w obliczu stawianych przez nie wymogów, wobec konieczności wysiłku. Zaistnienie ostatniej z opisywanych możliwości jest bardziej prawdopodobne w przypadku osób znajdujących się na pierwszym poziomie dezintegracji, czyli tych, które nie odkryły jeszcze hierarchii wartości i celów, oraz tych, u których hierarchiczność rzeczywistości nie zyskała jeszcze trwałego odzwierciedlenia w osobowej strukturze psychicznej.

Jako charakterystyczny dla **dezintegracji jednopoziomowej**, Dąbrowski podaje przykład osób, które

„...z ogromną łatwością przystosowują się do różnorodnych warunków życia i przyjmują różne postawy. Są więc ludzie, którzy zupełnie inaczej zachowują się w instytucji, w której pracują, i zupełnie inaczej w domu” (Dąbrowski, 1964, s. 26).

Od osób posiadających uformowany czynnik trzeci, wykształcony wewnętrzny ośrodek dyspozycyjno-kierowniczy i ustrukturalizowaną hierarchię wartości, tego typu zmienność wymagałaby dużego wysiłku. Z uwagi na regulującą rolę wewnętrznego środowiska psychicznego i siłę wewnętrznych standardów, w przypadku jednostek autonomicznych i autentycznych w wielu sytuacjach taka elastyczność byłaby w ogóle niemożliwa. Wysoka zdolność adaptacji do zewnętrznych okoliczności, sytuacyjna zmienność, cechuje jednostki, które nie mają rozwiniętej esencji indywidualnej i społecznej, nie posiadają skonkretyzowanego rdzenia osobowego.

Na pierwszych dwóch poziomach rozwoju brak uformowanej tożsamości osobowej jest szczególnie wyraźny u ludzi podatnych na wpływy oto-

---

¹⁹ W związku z zewnętrznymi uwarunkowaniami rozwoju, Dąbrowski wyodrębnił dwa znaczące czynniki. Po pierwsze, dużą rolę przypisywał wychowaniu i najbliższemu otoczeniu jednostek. Po drugie, podkreślał rangę ich szerszego, kulturowo-społecznego środowiska, łącznie z uwzględnieniem ustroju politycznego. Co więcej, uszeregował typy organizacji państwowych według wyróżnionych przez siebie poziomów rozwoju, do których zaklasyfikował również znaczących działaczy społecznych i politycznych. Przykładowo, do poziomu integracji pierwotnej przypisał Hitlera, Stalina i stworzone przy ich znaczącym udziale systemy totalitarne, różne formy demokracji określił jako zdeintegrowane wielopoziomowo, natomiast Sokratesa i Gandhiego wraz z ich systemem poglądów ułożył na najwyższym poziomie integracji wtórnej.

czenia. Osoby zintegrowane na poziomie pierwotnym lub znajdujące się w statusie dezintegracji jednopoziomowej często dążą do osiągnięcia jedności z grupami lub instytucjami społecznymi. Warunkiem realizacji tego dążenia jest uwewnętrznienie obowiązujących w grupach i instytucjach systemów norm i wartości. Nikłość znaczenia normy indywidualnej jest dodatkowo wzmacniana tendencjami konformistycznymi. Zachowania konformistyczne pogłębiają integrację z grupami lub instytucjami, które – jako obiekty identyfikacji – zabezpieczają zewnętrznie formowaną tożsamość (por. Kobierzycki, 1989, s. 53). Rezultatem rozwojowego uzależnienia od oddziaływań otoczenia może być także silna identyfikacja z konkretną osobą²⁰. Dąbrowski pisze, że:

„...w krańcowych wypadkach identyfikacja z inną osobą może prowadzić do zatracenia własnej tożsamości. Przejawy tego typu identyfikacji występują w schizofrenii oraz innych psychozach, a także w niezróżnicowanych, nierozwiniętych czy wprost niedorozwiniętych przejawach miłości” (Dąbrowski, 1980, s. 46).

Ponieważ dezintegracja jednopoziomowa na ogół kończy się powrotem do struktury pierwotnej, Dąbrowski nie przypisuje temu poziomowi większego znaczenia w globalnych procesach formowania tożsamości i osobowości. Niezbędne jest jednak podkreślenie rangi psychicznego środowiska wewnętrznego, konstytuującego się w osobowej strukturze pod wpływem pierwszej formy dezintegracji. Dla doprecyzowania i podkreślenia roli psychicznego środowiska wewnętrznego przytoczę jego definicję opisową:

„...psychiczne środowisko wewnętrzne jest strukturą różnorodnych dynamizmów psychicznych, występujących na różnych poziomach rozwoju osobowego, pozostających w okresowej harmonii, a przede wszystkim w konfliktach jednopoziomowych i wielopoziomowych. Jest to środowisko, w którym rozgrywa się dramat wewnętrzny człowieka dążącego przez napięcia, konflikty, retrospekcje i prospekcje **ku osobowości i jej ideałom...**” (Dąbrowski, 1986, s. 42; podkreśl. – A.T.).

Uformowanie psychicznego środowiska wewnętrznego nie odgrywa większego znaczenia w funkcjonowaniu ludzi przejawiających tendencje regresywne. W przypadku osób, które podlegać będą dalszym przemianom rozwojowym, psychiczne środowisko wewnętrzne stanowi jednak konieczny element strukturalny, staje się fundamentem dla procesów różnicowania i rozbudowy ich rzeczywistości psychicznej.

Dezintegracja jednopoziomowa może być – choć dzieje się tak rzadko – wstępem do wyższych form dezintegracji, początkiem procesu formowania tożsamości i osobowości. Szczególne predyspozycje do wykorzystania możliwości zawartych w dezintegracji jednopoziomowej mają osoby przejawiające pewne, genetycznie warunkowane, zdolności w jakimś zakresie,

---

²⁰ Np. z przywódcą grupy zamiast autorytetem, ideał albo – po prostu – ze sobą (por. Kobierzycki, 1989, s. 53).

posiadające konstytucjonalny potencjał twórczy. Dodatkowy atut stanowi rozwinięta uczuciowość. To funkcje emocjonalne stanowią bowiem o zdolności do odkrycia hierarchii wartości i celów.

Dezintegracja wielopoziomowa spontaniczna, choć stanowi znaczący krok na drodze emancypacji od biologicznych, społecznych i psychologicznych oddziaływań, wciąż jest zbyt impulsywna i zbyt mało zorganizowana, aby stać się bezpośrednią przyczyną uformowania tożsamości i osobowości. Na drugim poziomie dezintegracji do najważniejszych – w perspektywie dalszego rozwoju – przemian osobowych dochodzi pod wpływem odkrycia istnienia obiektywnej hierarchii wartości i celów. Odkrycie to jest następstwem różnicowania się struktury psychicznej i uzyskania wiedzy o wielopoziomowości rzeczywistości. W doświadczeniu indywidualnym pojawiają się nowe elementy, obszary rzeczywistości wcześniej nieodczuwane i niedostrzegane. Rozpoznawane – okazują się wyższe i lepsze, zyskują subiektywną wartość. Świadomość ich istnienia nie tylko obliuguje do kontynuowania trudu przemian. Sprawia również, że osoba postępuje sens swojego zaangażowania i ponoszenia jego konsekwencji, że „chce się” jej dalej kroczyć trudną drogą rozwoju.

Stopniowo przejmując rolę nadrzędną wobec poziomów niższych, elementy i zjawiska poziomów wyższych stają się czynnikami regulacji funkcjonowania osobowego. Wraz z formowaniem psychicznego środowiska wewnętrznego i komplikacją struktury psychicznej, pojawiają się zawiązki czynnika trzeciego. Rozwijająca się zdolność do samooceny i autorefleksji rozpoczyna proces ustalania własnej esencji. Potencjał rozwoju ku tożsamości i osobowości staje się coraz bardziej konkretny. Jednocześnie, podlegająca takim przemianom osoba przechodzi od dezintegracji wielopoziomowej spontanicznej, do dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej.

Największą zdobyczą **ostatniego poziomu dezintegracji** jest pełne uformowanie czynnika trzeciego, będącego syntezą wszystkich autonomicznych i autentycznych dynamizmów rozwoju. W rozważaniu znaczenia czynnika trzeciego dla procesów kształtowania tożsamości i osobowości ważne jest uwzględnienie jego genezy. Czynniki autonomii i autentyczności budowany jest na podstawie decydujących o jednostkowej strukturze psychofizycznej czynników wrodzonych oraz wpływów kulturowo-społecznych. Nie stanowi jednak już ich bezpośredniego odzwierciedlenia, lecz jest rezultatem procesów selekcji, dokonywanych przez osobę świadomą swoich możliwości i ograniczeń, świadomą zobowiązującego istnienia obiektywnej hierarchii celów i wartości. Czynniki trzeci umożliwia osobie kontrolę oddziałujących na nią elementów rzeczywistości wewnętrznej i zewnętrznej. Pozwala jej na wybór tych elementów, które są korzystne dla rozwoju, oraz modyfikację lub odrzucenie tych, które są w perspektywie pozytywnych przemian niepożądane.

Czynniki trzeci odgrywa więc w dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej rolę pierwszoplanową. Stwarza potencjał świadomego, zindywidualizowanego organizowania rozwoju. Z niego czerpią siłę i wskazówki o kierunku działania inne dynamizmy, w tym dynamizmy formowania

dwóch esencji oraz ideału osobowości. Niższe poziomy struktury psychicznej ulegają ostatecznemu rozpadowi i wyparciu. Regresja do niższych form funkcjonowania nie jest już możliwa. Zewnętrzne i wewnętrzne konflikty, dynamizujące przemiany na dwóch poprzednich poziomach dezintegracji, ulegają wyciszeniu. Stopniowo, osoba kształtuje zawarty w ideale osobowości idealny obraz siebie, konkretyzowany esencjonalnymi właściwościami. Urzeczywistnienie ideału staje się coraz bardziej realne. Rozpoczynają się procesy wtórnej syntezy, formujące strukturę psychiczną w osobowość, której integralny element stanowi tożsamość.

Rozwój w kierunku tożsamości i osobowości nie jest łatwy. Wymaga wykroczenia poza czynności automatyczne, stereotypowe formy doświadczania i zachowania. W związku z tym napotyka opór – tak ze strony rzeczywistości wewnętrznej, jak zewnętrznej. Dezintegracja jednopoziomowa często jest i skutkiem, i przyczyną kolizji z otoczeniem. Następna forma dezintegracji powoduje konflikty wewnętrzne, strukturalne. Ponieważ ich obserwowalnym przejawem są nerwowość i symptomy nerwicowe, jednostkom wielopoziomowo zdeintegrowanym przypisywane są etykiety zaburzeń psychicznych, co pociąga za sobą liczne konsekwencje społeczne i emocjonalne. Również osoby, które osiągają dwa najwyższe poziomy rozwoju, spotykają się z brakiem zrozumienia, bywa, że z odrzuceniem. Pomimo, iż podejmują liczne działania na rzecz innych lub przyczyniają się do rozwoju całości społeczeństwa i kultury – ich zachowania są często zbyt odbiegające od powszechnie przyjętych schematów, aby mogły zostać zaakceptowane przez ogół.

W trakcie procesów dezintegracyjnych elementy i funkcje poziomów wyższych zastępują niższe. Poprzez kryzysy i konflikty, prowadzące do uzyskania wysokiego poziomu świadomości, autonomii i autentyczności, dokonuje się stopniowa selekcja tego, co ważne i funkcjonalne na poziomach wyższych. Część właściwości i aktywności zostaje odrzucona, inne ulegają przeformułowaniu. W końcu, na etapie integracji wtórnej, antynomie rozwoju zostają przewyciężone. Dochodzi do połączenia przeciwstawnych elementów wewnętrznej rzeczywistości oraz sprzecznych czynności i tendencji²¹. Formuje się nowa harmonia. Struktura psychiczna przekształca się w zespół nowych jakości – tożsamość, stanowiącą funkcjonalnie niezbędny element jakościowo nowej całości – osobowości.

---

²¹ Czyżby *coincidentia oppositorum*? Teoria dezintegracji pozytywnej w wielu momentach zbliża się do koncepcji Junga, choćby w tych, w których podkreślany jest rozwojowy sens nerwicy. Ten sam moment mógłby stanowić odbicie do przeprowadzenia analogii pomiędzy poglądami Dąbrowskiego a Jaspersa.

■ 3.2. Znaczenie kategorii tożsamości i osobowości

Teoria dezintegracji pozytywnej przyjmuje wobec problematyki tożsamości i osobowości stanowisko normatywne, opozycyjne wobec poglądów naturalistycznych oraz takich, które absolutyzują znaczenie kultury²². Istnieją dane empiryczne wskazujące na to, że osoby są w stanie funkcjonować w sposób wykraczający poza adaptację do zastanej rzeczywistości wewnętrznej i zewnętrznej, że potrafią wypracować własne standardy regulujące doświadczanie i zachowanie. Dodatkowo, owe wypracowane standardy posiadają właściwości tak uniwersalne, jak i indywidualne. Wobec takich obserwacji ludzkich możliwości, kryteria oceny podstawowych charakterystyk człowieka – tożsamości i osobowości, trzeba ustawić na wysokim poziomie. W przeciwnym razie, opis rzeczywistości będzie zafałszowany, a jej wyjaśnienia nieadekwatne. Dąbrowski pisze:

„...próbuję przedstawić osobowość w sposób możliwie pełny i zarazem uwolnić to pojęcie od właściwości zmiennych, a co za tym idzie – nieistotnych” (Dąbrowski, 1986, s. 66–67).

W związku z powyższą deklaracją, w teorii dezintegracji pozytywnej każdy człowiek jest osobą, w mniejszym lub większym stopniu zdolną do uformowania tożsamości i osobowości. Indywidualny potencjał do ich wykształcenia krystalizuje się wraz z wykroczeniem poza bezpośrednie uzależnienie od oddziaływań biologicznych i kulturowo-społecznych oraz odkryciem obiektywnej hierarchii wartości i celów, a także jej ustabilizowaniem w jednostkowej strukturze psychicznej. Dla przekroczenia uwarunkowań konstytucjonalnych i środowiskowych oraz dostrzeżenia wyższych poziomów rzeczywistości i ich organizacji, niezbędne jest rozluźnienie i rozbicie pierwotnej, popędowej struktury psychicznej. Konieczny jest również wysoki stopień rozwoju funkcji uczuciowych, które pozwalają na dostrzeżenie hierarchii wartości, a potem decydują o rozwoju empatii, będącej stałą charakterystyką obu psychicznych jakości. Dopiero po spełnieniu powyższych warunków możliwe jest rozpoczęcie osobowej ewolucji ku tożsamości i osobowości, których osiągnięcie dokonuje się wraz z przejściem do rozwojowo najwyższego poziomu integracji wtórnej.

Posiadanie tożsamości jest równoznaczne z rozwinięciem i utrwaleniem w strukturze psychicznej dwóch esencji – indywidualnej i społecznej. Esencje są przez Dąbrowskiego opisywane łącznie: jako strukturalna i funkcjonalna jedność. Mogą więc być traktowane jako jedna esencja o dwóch aspektach. Uformowanie esencji oznacza stabilizację w strukturze psychicznej zespołu uświadomionych, samodzielnie wybranych jakości, które są następnie potwierdzane w doświadczeniu i zachowaniu oraz

²² Stanowisko teorii dezintegracji pozytywnej jest natomiast zbliżone do ujęć egzystencjalizmu i fenomenologii (por. Kobierzyki, 1989, s. 100).

podlegają dalszemu doskonaleniu²³. Niezwykle ważne dla analizy strukturalnego i funkcjonalnego znaczenia esencji jest uwzględnienie ich genezy. Esencje ewoluują dzięki aktywności czynnika trzeciego, który – choć decyduje o autonomii i autentyczności dokonywanych przez jednostki wyborów – w przeprowadzonych przez siebie procesach selekcji operuje na dostępnych elementach rzeczywistości wewnętrznej i zewnętrznej. Indywidualno-społeczna esencja konstrybuje się, współwystępuje i współdziała z ideałem osobowości, który dynamizuje procesy kształtowania osobowości. Po jej uformowaniu, esencje, osobowość i jej ideał wciąż pozostają nierozdzieloną pod względem budowy i czynności całością.

Opisanie genetycznych, strukturalnych i funkcjonalnych związków esencji, osobowości i jej ideału pozwala na sformułowanie ostatecznych wniosków, dotyczących znaczenia kategorii tożsamości i osobowości w teorii Kazimierza Dąbrowskiego.

W teorii dezintegracji pozytywnej rozwój przebiega nie od osobowości i tożsamości do osobowości i tożsamości dojrzałej²⁴, ale od bycia „jedynie” osobą²⁵ do bycia posiadającą tożsamość osobowością. Tożsamość i osobowość są formowane wraz z urzeczywistnianiem w strukturze i funkcjach psychicznych dwóch esencji oraz ideału osobowości. Konkretyzacja idealnych, wyselekcjonowanych przez jednostkę jakości dokonuje się na najwyższym szczeblu rozwoju. Esencje i ideał ewoluują w toku rozwoju poziomego, pod wpływem działania czynnika trzeciego. Geneza czynnika autonomii i autentyczności, decydującego o ostatecznej formie tożsamości i osobowości, przesądza o ich podwójnej, społecznej i indywidualnej adekwatności. Dąbrowski, dysponujący licznymi danymi klinicysta, nie neguje znaczenia wpływów genetycznych i środowiskowych. Równocześnie wskazuje na możliwość, czy wręcz imperatyw ich przekraczania.

W dużym stopniu uzależnione od czynników genetycznych i kulturowo-społecznych, tożsamość i osobowość nie są osobom dane, wymagają rozwoju, który jest trudny i angażujący, bowiem wspięcie się na jego najwyższy szczebel w każdym przypadku musi być poprzedzone okresowym rozbięciem struktury psychicznej, często długotrwałym i zawsze związanym ze społecznymi i emocjonalnymi kosztami. Co prawda kategorie tożsamości i osobowości bywają przez Dąbrowskiego używane w opisie wcześniejszych poziomów rozwoju, jednak w odniesieniu do nich mają charakter teoretycznych skrótów myślowych, stosowanych z braku bardziej komunikalnych pojęć. Jednostki znajdujące się na poziomach niższych niż poziom integracji wtórnej mają oczywiście „jakaś” tożsamość i osobowość, postrzeganą zarówno subiektywnie, jak i obiektywnie. Ich charakter jest jednak wypadkową oddziaływań czynników konstytucjonalnych oraz śro-

---

²³ Por. cytaty na stronie 236.

²⁴ Czyli nie tak, jak ma to miejsce m.in. w psychosocjalnej teorii Erika H. Eriksona.

²⁵ Termin *osoba* ma tutaj sens ontologiczny. Bycie osobą jest podstawą do stania się posiadającą tożsamość osobowością (por. 1.5).

dowiskowych. Tożsamość i osobowość w bezpośredni sposób warunkowane genetycznie i kulturowo-społecznie nie realizują osobowego potencjału. Dla jego wypełnienia konieczne jest samodzielne odkrycie hierarchii wartości i celów oraz wypracowanie własnych standardów postępowania. W związku z tym, jeżeli – z braku lepszego terminu – niezbędne jest używanie kategorii tożsamości i osobowości w odniesieniu do poziomów rozwoju niższych niż poziom integracji wtórnej, należałoby raczej mówić o ich *zatracaniu* niż *formowaniu* czy *posiadaniu*. Dopiero tożsamość i osobowość, zbudowane poprzez przewyciężenie trzech form dezintegracji, realizują ludzki potencjał. Procesy dezintegracji wiążą się z trudem i wieloma niebezpieczeństwami, mogą jednak przynieść wymierne, osobowe i społeczne rezultaty.

Osiągane na najwyższym poziomie rozwoju tożsamość i osobowość podlegają weryfikacji tak subiektywnej, jak i obiektywnej. Teoria dezintegracji pozytywnej dostarcza kryteriów do przeprowadzania takiej weryfikacji. Ponieważ kryteria owe zostały ustalone na podstawie założenia o istnieniu obiektywnej hierarchii wartości i celów, można postawić im zarzut arbitralności. Istnieją jednak dwie grupy danych skłaniających do ich akceptacji. Po pierwsze, fundujące tożsamość i osobowość jakości noszą znamiona trwałości i uniwersalności. Po drugie, ich stabilizacja ma podlegające obserwacji konsekwencje społeczne.

Kazimierz Dąbrowski konstruował swoją teorię, wychodząc od badania i wyjaśniania zaburzeń zachowania. Był poza tym zaangażowany w upowszechnianie i organizację ruchu higieny psychicznej w Polsce. Dlatego istotnym i niezbywalnym elementem teorii dezintegracji pozytywnej jest kategoria i koncepcja zdrowia psychicznego. Autor w zdecydowany sposób odrzuca tradycyjne ujęcia zdrowia psychicznego²⁶ i dokonuje jego redefinicji w wypracowanych przez siebie terminach. W jego ujęciu zdrowie psychiczne:

„...jest to zdolność do rozwoju w kierunku wszechstronnego rozumienia, przeżywania, odkrywania i tworzenia coraz wyższej hierarchii rzeczywistości i wartości, aż do konkretnego ideału indywidualnego i społecznego” (Dąbrowski, 1989 b, s. 32).

Potencjał rozwoju w kierunku tożsamości i osobowości stanowi więc kryterium zdrowia psychicznego. W wymiarze subiektywnym decyduje o osobowym poczuciu sensu życia. Dąbrowski pisze:

„Nie wydaje się, aby bez tych trzech esencjonalnych indywidualnych właściwości [tzn. bez dwóch esencji i ideału osobowości – przyp. A.T.] mogło istnieć poczucie sensu własnego życia” (Dąbrowski, 1979, s. 54).

²⁶ Tzn. takie ujęcia, które traktują zdrowie psychiczne jako zintegrowanie psychicznych struktur i funkcji, stan równowagi psychicznej, brak zaburzeń psychicznych, zdolność do produktywnego i efektywnego życia w ramach zastanych struktur społecznych, potencjał adaptacji do zmieniających się warunków życia, czy też jako dobrostan fizyczny, umysłowy i społeczny.

Dodatkowo, uformowane tożsamość i osobowość stanowią podstawę do obiektywnej oceny osobowej dojrzałości psychicznej.

Końcowa uwaga, dotycząca znaczenia tożsamości i osobowości w teorii dezintegracji pozytywnej, związana będzie z podstawowym sporem teoretycznym toczącym się wokół tych kategorii. Fundamentalna kontrowersja odnosi się do kwestii: czy tożsamość i osobowość istnieją realnie, czy też są jedynie terminami wyjaśniającymi obserwowane w ludzkich zachowaniach zależności (por. Gałdowa, 1995). Z jednej strony zakłada się, że tożsamość i osobowość są strukturalnymi i funkcjonalnymi elementami psychicznej konstrukcji osób, decydującymi o ich doświadczeniu i podejmowanych przez nie działaniach. Są one jednak ukryte w zakamarkach rzeczywistości wewnętrznej człowieka i dostępne badaniom jedynie poprzez swój wpływ na jego aktywność w świecie obiektywnym. Można więc, z drugiej strony, twierdzić, że odkrywane w zachowaniu jednostek prawidłowości są wynikiem analiz, że ich występowanie jest rezultatem działania czynników innych niż strukturalne i funkcjonalne, wreszcie, że tożsamość i osobowość są niczym więcej niż stworzonymi przez naukowców konstruktami hipotetycznymi.

Bezwarunkowa akceptacja drugiego poglądu na znaczenie tożsamości i osobowości nie wydaje się możliwa. Przede wszystkim dlatego, że dyskutowane pojęcia nie stanowią wyłącznej własności badaczy i analityków, są zbyt bliskie ogółowi ludzi. Teoria dezintegracji pozytywnej rozwiązuje powyższe dylematy. Wobec zarysowanej kontrowersji jej stanowisko jest jasne i jednoznaczne: osobowość nie stanowi jedynie teoretycznego czy hipotetycznego konstruktu. Jej ukonstytuowanie się wpływa na rzeczywistość osobową i społeczną, co więcej, może być obiektywnie zweryfikowana. Kwestie tożsamości mają się podobnie jak sprawa osobowości: istnienie tożsamości nie podlega sprawdzeniu poprzez sformułowane przez naukowców kryteria ciągłości, jednorodności czy odrębności od otoczenia. Nie ogranicza się również do osobowego *poczucia*, które może być złudne, tzn. może czerpać swoją pewność siebie nie z niezawisłych działań osoby i jej rzeczywistych właściwości, ale z prymitywnych identyfikacji. Jako warunek uformowania osobowości, tożsamość pozostawia wyraźne ślady tak w rzeczywistości subiektywnej, jak i obiektywnej.

□ 4. Zakończenie

Umieszczenie w prezentacji teorii dezintegracji pozytywnej licznych uwag teoretyczno-metodologicznych miało na celu podkreślenie wielowątkowości i szerokiego zakresu stosowalności teorii oraz jej rangi. Prace Kazimierza Dąbrowskiego stały się inspiracją lub wsparciem dla wielu autorów, których koncepcje są, częściowo przynajmniej, akceptowane lub traktowane jako posiadające pewien potencjał wyjaśniania ludzkich doświadczeń i zachowań. Dotyczy to przede wszystkim koncepcji mieszczących się

w nurcie psychologii humanistycznej i antypsychiatrii, autorstwa Abrahama Masłowa, Ronalda Lainga czy Thomasa Szasza. Paradoksalnie, pochodzące z oceanu koncepcje są bardziej znane i, prawdopodobnie z tego względu, cieszą się większą popularnością niż będąca ich źródłem lub ważnym punktem odniesienia teoria dezintegracji pozytywnej. Paradoksalność sytuacji jest tym większa, że teoria dezintegracji pozytywnej jest w porównaniu z nimi bardziej szczegółowa, usystematyzowana i – co najistotniejsze – lepiej udokumentowana empirycznie.

W tym kontekście definitywnym zakończeniem niech będzie postulat bliższego przyjrzenia się teorii dezintegracji pozytywnej i poważnego potraktowania tak jej całości, jak i oferowanych przez nią ustaleń szczegółowych – również tych, które dotyczą tożsamości i osobowości. Pomimo że koncepcja Dąbrowskiego wydaje się popadać w skrajności – przechodząc od idealizmu, czy wręcz romantyzmu²⁷, do bardzo pesymistycznej oceny możliwości realizacji potencjału osobowego przez przeważającą liczbę ludzi, być może warta jest ponownego wzięcia pod rozwagę. Ponownego, ponieważ był czas, kiedy teoretyczne i praktyczne znaczenie teorii znajdowało odbicie w publikacjach i konferencyjnych debatach²⁸. Psychologia osobowości w wielu swoich twierdzeniach zabrnęła w ślepy zaułek. Teoria dezintegracji pozytywnej mogłaby dostarczyć nowego (starego?) impulsu do badania i analizy problematyki tożsamości i osobowości²⁹.

---

²⁷ Por. wielokrotnie przytaczany przez Dąbrowskiego cytat wprowadzający.

²⁸ Również na tym obszarze widoczna jest paradoksalność naszej (tzn.: polskiej) postawy wobec teorii Dąbrowskiego. Odbyły się cztery konferencje naukowe poświęcone koncepcji dezintegracji pozytywnej: w Quebecu (1970), Montrealu (1972), Miami (1980) i tylko jedna w Polsce, w Warszawie (1987).

²⁹ Być może mogłaby odegrać rolę podobną do tej, jaką odegrała teoria wartości Maxa Schelera – odłożone przez psychologów na półkę prace Schelera, wobec teoretycznej i praktycznej bezpłodności aksjologicznego relatywizmu, po kilkudziesięciu latach zostały z zakamarków bibliotek wydobyte, odkurzone i ponownie przeczytane, nie bez rezultatów.